

Білоус Н. В.,
аспірант кафедри германської філології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ПОЕТИЧНА ФОНІКА А. ФОН ДРОСТЕ-ГЮЛЬСХОФ (ЦИКЛ «ZEITBILDER»)

Анотація. Статтю присвячено вивченню особливостей поетичної фоніки (звукопису) та естетичних функцій звукового повтору у віршах раннього циклу А. Дросте «Zeitbilder». Досліджується частотність вживання автором асонансу, алітерації та звукового повтору й градації як стилістичних засобів виразності емоційного мовлення.

Ключові слова: поетична фоніка (звукопис), звуковий повтор, поезія, вірш, асонанс, алітерація.

Постановка проблеми. На сьогодні творчість А. Дросте недостатньо проаналізовано вітчизняними (а в деяких аспектах – і зарубіжними) науковцями, хоча зрозуміло, що в зарубіжній германістиці спадщина письменниці вивчається більш докладно й упродовж тривалого часу. Серед українських учених, які предметно й системно звертаються до вивчення творчих досягнень поетеси, ми можемо назвати роботи Б.Т. Завидняка.

Об'єктом дослідження є рання поезія А. Дросте, а предметом – поетична фоніка (звукопис) і звуковий повтор у поезіях циклу. Під таким кутом зору поезія А. Дросте спеціально ще не розглядалася, що збіднює уявлення сучасних дослідників про поетику творів автора. У статті вивчаються явища алітерації, асонансу та звукового повтору.

Мета статті полягає у встановленні специфіки й функцій поетичного звукопису у віршах циклу А. фон Дросте-Гюльсхоф.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мелодика звучання вірша становить суттєвий фактор естетичної привабливості поетичних творів, тому питання звукової організації лінгвокультурного простору вірша давно й незмінно привертають увагу як майстрів пера, поетів та письменників, так і учених та критиків.

Необхідно зазначити, що аналіз цього аспекту художнього тексту обумовлюється постійним інтересом до вивчення поетичної мови, що знайшло своє відображення в працях багатьох дослідників-класиків, лінгвістів і літературознавців різних наукових шкіл, таких як В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, М.Л. Гаспаров, Н.Т. Головкина, Р. Готтшаль, В.П. Григор'єв, Х. Зайдлер, О. Брік, В.М. Томашевський, Ю.Н. Тинянов, Р.О. Якобсон та інші.

Під час вивчення поезії поряд із власне лексичним планом поетичного висловлювання, його семантикою, синтаксисом ми звертаємо увагу на поетичну фоніку. Відомо, що поетична фоніка вивчає звукову організацію мови. У поетичній творчості виразність мови є головною, істотною й обов'язковою її властивістю, тому такий зовні нібито суб'єктивний фактор, як милозвучність мови, відіграє неабияку роль для семантики вірша.

Одним із найбільш плідних періодів у творчості А. Дросте був кінець 1841 р. – початок 1842 р., коли було написано цикл «Zeitbilder» з 10 віршів, об'єднаних роздумами поетеси щодо стану сучасної їй суспільної моралі. Широке соціально-філософське та психологічне коло тем, представлених у циклі (релі-

гійність і віра, творчість і слава, релігія й суспільна думка, освіта й виховання), втілено в посланнях і притчах. Загальний тон цього циклу не є оптимістичним: вірші мають жорсткі строки, риторичні питання, що викривають найглибші проблеми, а зміст сповнений саркастичними зауваженнями в поєднанні з щиросердними настановами в благочесті, добропорядності та благопристойності.

А. Дросте не була учасником популяризованої того часу соціальної боротьби за свободу слова та рівність жінок (у тому числі й у творчості). Однак властиві їй поезіям мотиви щирості як запоруки гармонії та внутрішньої свободи особистості в багатьох аспектах її буття втілено через світосприйняття, доцільну поетичну гру, багатозначне поєднання денотативних і конотативних значень мовних одиниць, через підтекстові ознаки лексики, що добиралася.

Аналізований цикл містить поетичні твори повчального характеру. Послання й притчові сюжети значною мірою віддзеркалюють особистість поетеси. А. Дросте в цьому циклі не закликає до конфесійної єдності, вона звертається до сучасників із метою пробудити найкраще в кожному його власними силами, звідки б вони не черпалися: з християнської віри, поваги до античної етики, віри в природу як першоджерело всього існуючого або гуманізму у найширшому сенсі (саме такі ідеали керують автором під час написання віршів). Поетесу глибоко турбують сучасна байдужість до віри («Der Prediger»), забуття найвищих людських цінностей («Die Verbannten»), необачність і нігілізм («An die Weltverbesserer»), бездумна гонитва за сенсаційними досягненнями й новинками побутового повсякдення, національний індивідуалізм – виведення на перший план іноземного на шкоду спокоєнціво німецького («Ungastlich oder nicht?»), «Die Stadt und der Dom», «Vor vierzig Jahren», «An die Schriftstellerinnen in Deutschland und Frankreich»). Митець визнає свою приналежність до стрімкої епохи змін, проте сподівається на розвиток успадкованих традицій і формування власного світосприйняття молодого покоління. Мабуть, тому цикл завершується віршами «Alte und neue Kinderzucht» та «Die Schulen», у яких А. Дросте іронічно висвітлює прийнятий на той час формальний підхід до виховання та висловлює прихильність до навчання за власним покликанням.

У вірші «Die Stadt und der Dom» із циклу «Zeitbilder» поетичне звучання є невід'ємною складовою цілісної широкої картини світу, як її всебічно характеризує поетеса, послідовно нарощуючи напруження та розставляючи смислові акценти, у тому числі за допомогою поетичної фоніки. Більш детальне вивчення асонансів, алітерацій і звукових повторів, широко застосованих у ранній поетичній творчості А. Дросте, та характеристику особливостей їх використання пропонуємо зробити далі.

Відомо, що вже із часів Платона й Арістотеля неповторне звучання слова приваблювало увагу мислителів і теоретиків не просто у зв'язку зі змістом, що оформлюється, а сама по собі

звукова субстанція наділялася особливою значимістю. Відомі літературознавці XX століття, наприклад В.М. Жирмунський, Ю.М. Лотман, М.Л. Гаспаров, послідовно виявляють, як змістова символіка звука здатна проявляти себе в контексті поетичного твору та викликати певні асоціації, що виникають під час сприйняття вражень навколишньої дійсності [1, с. 193]. Слід зазначити, що така мінімальна одиниця фоніки, як окремих звук, що нібито не має власних семантичних субстанцій, отримує під час включення його до художньо організованого мовлення додаткове естетичне й змістовне навантаження через виконання образотворчої та експресивної функцій [2, с. 16]. Звуковий лад віршів А. Дросте в процесі читання створює гармонійне враження завдяки сполученню змісту поетичних творів і його формальному виявленню.

Одним із засобів надання віршовому твору гармонії звучання є асонанс – концентроване повторення голосних звуків у поетичному рядку чи строфі, яке створює ефект милозвуччя [3, с. 66]. Для асонансу, як стверджував Б.В. Якубський, важливе значення мають саме наголошені звуки [4, с. 88]. Такої ж думки дотримується М.Л. Гаспаров, який визначає, що асонанс – це значиме повторення голосних звуків, переважно наголошених [5, с. 62].

Звернемо увагу на склад наголошених голосних, які оформлюють семантичну значимість цілого тексту в поезії А. фон Дросте-Гюльсгоф (див. таблицю 1). Загальна кількість голосних у вірші «Die Stadt und der Dom» становить 428.

Таблиця 1

Голосні	a	au	ä	äu	e	ei	eu	i	ie	o	ö	u	ü
Кількість	90	18	11	5	73	46	25	45	16	55	9	24	11

Як бачимо з підрахунку, через увесь поетичний текст А. Дросте проходять наголошені звуки [a], [e], [o], [i], [u]. Звук [a] найчастіше зустрічається в другій і дванадцятій строфах. У другій строфі наголошений звук [a], повторений двічі (*Die Stadt! die Stadt!* [6]), створює враження відкритості та простору, незважаючи на те, що знаходиться в закритому складі. У цій же строфі в третьому та п'ятому рядках звук [a], будучи повтореним усередині субстантивного ряду із семантичним значенням державної могутності (Land, Stadt, Mast, Kraft), сприяє створенню урочистого тону – символу почуття єдності країни (*Und wieder zieht von Land zu Land; Die Schiffe kommen Mast an Mast*). Завдяки повтору й закритому складу створюється враження згуртованості та фізичного зв'язку громади. Присутність такого ж почуття можна відзначити в третій строфі (*Die Lanze hebt so Schafft an Schafft*). Поетеса дублює значимі слова на манер паронімів. У дванадцятій строфі наголошений звук [a] в закритих складах із твердим приступом створює завдяки поєднанню із чергуванням сусідніх сонорних глухих і проривних дзвінких приголосних ефект тривожності та непевності (*Den kalten nackten Grabeswurm; Ihn tödtet nicht des Armes Kraft*).

Наступним за частотністю використання є голосний звук [e]. Він використовується здебільшого в сьомій і восьмій строфах та оформлює й акцентує настрій осуду, а також побажання спокою душам тих, кого осуджують (*Wer nie ein menschlich Band geehrt / Daß euer besserer Enkel dort / Für eure Seele beten mag!*).

Голосний звук [o] неодноразово використовується у вірші, проте найчастіше він фігурує в першій, шостій і дванадцятій строфах та поєднується з інтонаційним враженням внутрішньої напруги, надзвичайно широкого волання, передає емоційні

настрої розчарування швидкою плінністю буття (*Der Dom! der Dom! der deutsche Dom! / Wer hilft den Kölner Dom uns baun! Wo, deine Legion, o Herr / Wo, wo dein Samariter; der / O Roma, langsam dich entleibt, / Noch steht die Säule des Trajan, / Und seine Kronen sind zerstäubt!*). У восьмій строфі завдяки сусідству з дифтонгом [eu] можна відчуті фоніку жорсткої емоції, зокрема, гнів ліричної героїні (*Weh euch, die ihr den zorn'gen Gott*).

Серед дифтонгів, що використовуються в тексті аналізованого вірша, слід відзначити [ei], [eu], [au] та [ie]. Дифтонг [ei] найчастіше спостерігається в третій, четвертій і восьмій строфах. У третій строфі сполучення голосних акустично оформлює та посилює семантичне значення приналежності, зокрема, до священного (*Für seines Gottes Heiligthum*), у четвертій строфі воно також задає інтонаційний тон мотивам оприлюднення семантики позитивних цінностей людства, зокрема, пропаганди єдності (*O werte Einheit, bist du Eins*), а у восьмій посилює настрій осуду клятвопорушників, наприклад, за допомогою порівняння (*Meineid'gen gleich in frevlem Spott*).

Дифтонг [eu] найчастіше зустрічається в четвертій і п'ятій строфах. У четвертій строфі акцент припадає на слово «deutsch», чим автор підкреслює вірність, властиву характеру німців, і звеличує рідну батьківщину (*Das alte deutsche Treu' erwacht / Gesegnete, auf deutschem Grund!*). У п'ятій строфі дифтонг [eu], повторений двічі, підкреслює присвійність (*So gebt mir eure Zeichnen dann / Und euer edles Feldgeschrei!*).

Як видно з таблиці 1, дифтонг [ie] найчастіше зустрічається в другій строфі (*Und wieder schalt's vom Elbestrand / Und wieder zieht von Land zu Land*). М'якість і протяжність дифтонга у відкритому складі інтонаційно пов'язує між собою статечний плін Ельби та мелодійну луну, що велично розноситься над нею, поширюючись на всю країну. Повтор слів із дифтонгом [au] найчастіше використовується в шостій строфі (*Die knieend am Altare baut? / <...> / In Wunden seine Träne taut? Ach, was ich fragte und gelauscht, / Der deutsche Strom hat mir gerauscht*). Дифтонги наприкінці питального речення разом із висхідною інтонацією передають тривожний настрій, а потім у сполучі із шиплячими створюють ефект недоговореності й таємничості. У дев'ятій строфі чергування дифтонгів [au] та [äu] (*Mit tausend Säulen aufwärts strebt?*) викликають асоціацію з неспокоєм бажанням досягти ще більшої величі, прагненням розмаху й подальшого історичного розвитку.

Вірш «Die Stadt und der Dom» сповнений дзвінками й глухими приголосними, що є властивим для класичних віршів XIX століття. У цьому поетичному тексті ми зосередимося на функціях повтору однакових або однорідних приголосних, які надають твору особливої звукової виразності (див. таблицю 2).

Алітерація – повторення приголосних звуків, переважно на початку слів. На думку науковців, вона становить один із головних елементів фоніки. Алітерація є передбачуваною та організуючим структуротвірним прийомом вірша ще з традицій давньогерманського віршування [5, с. 28].

Загальна кількість приголосних, що повторюються (алітерація), у вірші «Die Stadt und der Dom» становить 79.

Таблиця 2

Приголосні	d	w	m	g	h	l	b	r	s	f
Кількість	39	9	6	2	6	2	4	2	5	4

Можна спостерігати, що в поетичному тексті використовується прийом алітерації дзвінких [d], [w], [g], [b], [r], [s], сонантів [m], [l] та глухих приголосних [h], [f].

Найчастіше алітерація [d] (10 разів) використовується в першій строфі вірша. Характерно, що поетичний текст розпочинається саме із цього приголосного: (*Der Dom! der Dom! der deutsche Dom!*). Із цього рядка відчутно, що поетеса свідомо не уникає фонетичної тавтології або одноманітності подібного, підкреслюючи акустичним перегуком певну спорідненість найсвятіших понять (таких як Німеччина, релігія, церква, собор), акцентує ідею вшанування та поваги до релігії.

У четвертому віршованому рядку та в четвертій і шостій строфах спостерігається алітерація [d]. Митець виділяє поняття «deutsch», тим самим демонструючи особливість традиційної німецької чесноти (*Die alte deutsche Treu erwacht*) і любов до Німеччини (*Erdonnert durch die deutschen Gaun / Der deutsche Strom hat mir gerauscht / Die deutsche Stadt, der deutsche Dom*). Очевидно, що саме фонетична градація навколо ключових для твору понять є метою поетеси. Алітерація [m] та [l] зустрічається в другій і третій строфах, які проголошують етичні ідеали єдності й спільності (*Und wieder zieht von Land zu Land / Die Schiffe kommen Mast an Mast / Man meint, ein Volk von Heil'gen sei*). Подібні семантично-звукові паралелі існують також в алітераціях [m] у десятій строфі (*Baut Magazin und Monument*), [s] (*Und seine Kronen sind zerstäubt*), алітерації глухого приголосного [f] (*Ist keine falsche Flagge die / Sich stahl der See verlornen Sohn, / Parol' nicht die zur Felonie*). Можна відзначити, що добір слів із глухим фрикативним [f] не є байдужим до смислу, поетеса воліє таким чином передати негативні алюзії віроломства й невірності.

В аналізованому вірші присутні численні звукові повтори. Сутність повтору полягає в тому, що деякі групи приголосних повторюються один або декілька разів у тій самій або змінній послідовності, з різним складом супутніх голосних. У творі найчастіше зустрічаються двозвучні повтори в другій, четвертій, п'ятій, дев'ятій, одинадцятій і дванадцятій строфах. Маємо зосередитися на найбільш значимих.

Звуковим повтором [m] у сьомому віршованому рядку одинадцятій строфи А. Дросте передає попередження Кельну щодо долі Пальміри. Звуковий образ цього рядка також у фонетичному плані нібито готує читача до малоочікуваного ним, проте від того ще більш небезпечного майбутнього через сонорні, що через рикаючий [m] переходять у глухі приголосні, які у свою чергу вибухають дзвінками та дзвінками сонорними (*Schaut auf Palmyrens Steppenbrand*). Сирійський оазис, степ, пожежа – така картина позначена посиленням акустичним враженням катастрофи, відчаю, тривоги.

Звуковий повтор **BA** найчастіше зустрічається в четвертій і дев'ятій строфах. У четвертій строфі звуковий повтор [tr] (*Die alte deutsche Treu' erwacht*) навіює враження пробудження та сталості, а повтор [dn] (*Des Himmels Hort in deinem Bund*) – тяги до єдності згідно з німецьким денотатом «вірність – Treue». Окрім двозвучних повторів, зустрічаються також тризвучні повтори **ABC**. Їх можна побачити в п'ятій строфі: [whl] (*Wohlan ihr Kämpen denn, wohlan*) – поетеса створює в читача почуття м'якого спонукання або напутньої поради. Також фігурує багаторазовий повтор **AB-AB-AB**, яким розпочинається перший рядок першої строфи: [dm] та [dr] (*Der Dom! der Dom! der deutsche Dom!*) для слова-образу «Dom», яке створюватиме ключове поняття собору.

Отже, виділимо три основні домінанти цього вірша, особливо акцентовані звукописом. По-перше, образ собору (*Der Dom! der Dom! der deutsche Dom!*) у портовому місті (*Die Stadt! die Stadt! der deutsche Port!*), акцентований, з одного боку, пов-

торами [dm] та [dr], а з іншого – [st] та [dt], наче дзвін будівництва храму переплітається з глухими звуками порту. Відкритість і простір міста, представлений через голосний [a], протиставляється обмеженості собором простору, що є співзвучною закритому голосному [o]. Враховуючи також добір лексики перших двох строф, у яких вимальовується картина будівництва й відкриття храму, можна побачити, як поетеса любовно змальовує місто й святкування в порту та несхвально ставиться до будівництва собору, який начебто уособлюватиме німецьку вірність Богу.

Другим прикладом сполучення явищ поетичної фоніки, зрощеної із семантичною субстанцією слова-поняття, є створений образ невірності, навіть зради, якою А. Дросте вважає будівництво собору. Таке маніпулювання свідомістю простих мирян, збір із бідних віруючих грошей для будівництва символу Німеччини та найбільш обурливе для поетеси прикриття будівництва «Вавилонської вежі» ім'ям Господа втілюється чотирикратним використанням глухого приголосного [f] в трьох віршованих рядках (*Ist keine falsche Flagge die / Sich stahl der See verlornen Sohn, / Parol' nicht die zur Felonie*) – алітерація, яка разом з асонансом на [a], а потім на [o] підкреслює враження повсюдності, заповнення ментально об'єктивованого простору зрадою та пов'язаних із таким віроломством болем і розпачем поетеси.

Третім акустично акцентованим, найважливішим образом-поняттям є передбачення поетесою кари за будівництво символу, якому приписують релігійну цінність – образ Пальміри (*Schaut auf Palmyrens Steppenbrand*). Асонанс дифтонгу [au], який і в інших випадках використання посилює відчуття тривоги й неспокою, сполучається зі зміною приголосних навколо рикаючого звукового повтору [rn] та створює градаційний звуковий ряд загрозливого попередження.

Усі три основні образи вірша змальовані з особливою точністю й багатосторонністю, одним з аспектів якої є також звучання віршованих рядків, присвячених побудові кожного з образів.

Висновки. Дослідження поетичної фоніки періоду ранньої творчості А. Дросте показало, що митець широко й свідомо застосовує у своїх творах прийоми асонансу, алітерації, звукового повтору та їх комбінацію. А. Дросте щільно використовує поетичну фоніку, асоціативно зрощену із семантичною субстанцією висловлювання, чим створює додаткове інтонаційно-акустичне забарвлення з метою підсилити вагомість і смислове навантаження поетичного слова-образу.

Література:

1. Филатова О.М. Лингво-эстетические компоненты как объект переводческой деятельности (на материале стихотворения Г. Гейне о Лорелее) / О.М. Филатова // Вестник Удмуртского университета. – 2007. – № 5(2). – С. 193–202.
2. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 191 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
4. Якубський Б.В. Наука віршування / Б.В. Якубський. – К.: Слово, 1922. – 124 с.
5. Гаспаров М.Л. Литературная энциклопедия терминов и понятий / М.Л. Гаспаров; под ред. А.Н. Николюкина. – М.: НПКи «Интелвак», 2001. – 1600 с.
6. Die Stadt und der Dom (Eine Carricatur des Heiligsten) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lwl.org/LWL/Kultur/Droste/Werk/Lyrik/Ausgabe_1844/Stadt.

Белоус Н. В. Поэтическая фоника А. фон Дросте-Гюльсхоф (цикл «Zeitbilder»)

Аннотация. Статья посвящена изучению поэтической фоники (звукописи) и звукового повтора в раннем цикле А. Дросте «Zeitbilder». Исследуется частота применения автором ассонанса, аллитерации и звукового повтора и градаций как стилистических средств выразительности эмоциональной речи.

Ключевые слова: поэтическая фоника (звукопись), звуковой повтор, поэзия, стихотворение, ассонанс, аллитерация.

Bilous N. Poetical phonics of A. von Droste-Hulshof (the poem series «Zeitbilder»)

Summary. The article is devoted to studying poetical phonics (tone-painting) and sound repetitions in early poem series by A. von Droste-Hulshof. The frequency of assonance, alliteration and sound repetitions applying by the author and their gradation as stylistic devices of emotional speech expressiveness are analyzed.

Key words: poetical phonics (tone-painting), sound repetition, poetry, poem, assonance, alliteration.